

Povodi standardiziranja arapskog jezika

Amrudin Hajrić

Fakultet islamskih nauka, Sarajevo

Sažetak

Miješanje arapskih plemena međusobno te kontakti s govornicima drugih jezika tokom ekspanzije arapskoislamskog carstva dovelo je do otvaranja jaza između klasičnog arapskog jezika, odnosno jezika Kur'ana, na jednoj strani, naspram govornog arapskog jezika, na drugoj strani. Posljedično je došlo do pogrešne svakodnevne upotrebe arapskog jezika, kao i griješenja u čitanju Kur'ana i razumijevanju njegovih poruka, kako od strane onih koji su bili tek primili islam i nastojali naučiti arapski jezik, tako i od strane njegovih izvornih govornika, što će biti jedan od najvažnijih motiva koji su islamske učenjake podstakli na razmišljanje o standardiziranju arapskog jezika. Prema tome, da bi jezik Kur'ana bio zaštićen od griješenja i da bi se muslimani mogli "družiti" s Kur'anom onakvim kakav je objavljen, osjetila se potreba za pokretanjem lingvističkih disciplina čija uloga treba biti jasno razlučivanje onog što je ispravno u jeziku od onog što je pogrešno.

Ključne riječi: jezik, standardiziranje, motivi, povodi

UVOD

SVI JEZICI SVIJETA, bilo da se radi o književnim ili dijalekatskim varijetetima, uključujući i jezike primitivnih zajednica, imaju svoje norme, odnosno skup pravila prema kojima se odvija komunikacija i koja govornici datog jezika usvajaju spontano, kao dio jezičkog naslijeđa. Otuda bismo mogli kazati da su svi jezici normirani, s tim da u tom slučaju moramo razlikovati standardnojezičku od dijalekatske norme, odnosno normu koja je kodificirana i sistematizirana te opisana u vidu pravila, tj. ozakonjena i općeprihvaćena, što su postupci koji se jednom riječju označavaju kao standardiziranje, i onu koja se zadržala na nivou jezičkog osjećaja pripadnika datog varijeteta.

Standardiziranje jezika, dakle, proces je koji podrazumijeva uzdizanje jednog jezičkog varijeteta na razinu zvaničnog jezika u određenoj zajednici kroz sistematiziranje njegovih gramatičkih i ortografskih pravila u gramatikama i pravopisima te leksičke građe u rječnicima i leksikonima. Za razliku od dijalekatskih, standardizirani jezički varijetet nadregionalan je i obezbjeđuje jezičko jedinstvo te doprinosi integriranju baštinka datog jezika u jednu zajednicu.

Povodi standardiziranja jezika mogu biti različiti. Oni su uvijek komunikološke naravi, ali su vrlo često i religijski, nacionalno pa i politički obilježeni. Otuda standardiziranje jezika može biti značajno ne samo kulturološko, već i nacionalno i političko pitanje koje se u određenom historijskom trenutku rješava na osnovu jezičke realnosti, tradicije i interesa cijele jezičke zajednice ili naroda.

Vjerska uvjetovanost (povoda) standardiziranja arapskog jezika

Jezici su oduvijek privlačili pažnju i u kontekstu proučavanja religijskih tekstova. Tako su ispitivanja jezika kod drevnih Indijaca krenula od vedskih tekstova, kod antičkih Grka od epova pisanih u slavu bogova, a kod Kineza od budističkih svetih spisa, što bi moglo značiti da je lingvistička nauka kod njih trebala udovoljiti potrebama za ispravnim razumijevanjem poruka svetih tekstova. Prema tome, prvi izvori utemeljivanja standardnog jezika u mnogim zajednicama bili su, zapravo, izvori njihovih religijskih učenja.¹

¹ Mehmed Kico, *Arapska jezikoslovna znanost*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2003, str. 55–57.

S vrlo sličnim motivima i u arapsko-islamskom kulturnom ozračju započelo je naučno posmatranje jezika. Naime, Kur'an i islam oduvijek su imali veoma snažan utjecaj na arapski jezik. Na prvom mjestu treba istaknuti to da su arapski jezik izveli iz okvira Arabijskog poluotoka,² a zatim i činjenicu da se arapski jezik tokom petnaest stoljeća nije bitno mijenjao te da je do naših dana konzerviran upravo zahvaljujući Kur'anu koji je okupio i približio arapska narječja a samim time i integrirao njihove govornike koje još uvijek uspješno drži na okupu. "Da nije ove plemenite Knjige koju je Allah, dž. š., sačuvao od promjena i iskrivljavanja, obavezašći se njenim očuvanjem do Sudnjeg dana, cijepanje i usitnjavanje arapskog jezika ne bi bilo ništa manje od cijepanja viđenog u slučaju latinskog jezika. Zahvaljujući toj vječnoj Knjizi, među narodima arapskih zemalja održalo se jezičko i kulturno jedinstvo."³

Kroz putovanja i trgovinu Arapi su u predislamskom periodu uspostavljali kontakte s drugim narodima, u prvom redu hebrejskim, aramejskim, sirskim i perzijskim, što je rezultiralo i određenom interakcijom u području jezika. Međutim, ti kontakti nisu bili tako česti i intenzivni da bi u jeziku ostavili veliki trag i predstavljali prijetnju njegovoj izvornosti i opstanku. Takve vrste kontakta s drugim jezicima arapski je imao tek početkom arapsko-islamskih osvajanja u I i II st. po H., budući da je vjerno pratio Kur'an, odnosno da je između širenja islama i širenja arapskog jezika postojala čvrsta povezanost.

U periodu vladavine pravovjernih halifa Arapi su se, nakon razračunavanja s otpadnicima od vjere i sređivanja prilika u svojim redovima, našli naspram dva velika susjedna carstva, Perzijskog i Bizantijskog,⁴

² "Kur'an je kroz arapsko-islamska osvajanja u periodu vladavine pravovjernih halifa i emevijske dinastije arabizovao Irak, Šam, Egipat i druge sjevernoafričke zemlje" ('Adnān Muḥammad Zarzūr, *Madḥal ilā al-Qur'ān wa al-ḥadīth*, Prvo izdanje, Al-Maktab al-islāmī, Bejrut, 1999, str. 29.).

³ Op. cit., str. 35.

⁴ Perzijsko carstvo u tom periodu zauzimalo je prostor između Sirije na zapadu, Arabijskog poluotoka na jugu, Kaspijskog jezera na sjeveru i Afganistana na istoku, dok se Bizantijsko carstvo protezalo na gotovo cjelokupnom Sredozemlju, tj. u području sjeverne Afrike, Pirinejskog i Balkanskog poluotoka, današnje Turske i oblasti Levanta. Za vrijeme pravovjernih halifa (632–661. godine), muslimani su ovladali područjem cijelog Perzijskog i jednim dijelom Bizantijskog carstva (oblast Levanta, Egipat i dio sjeverne Afrike), da bi u doba vladavine Emevijske dinastije (661–750. godine) nastavili osvajanja istočno od Irana, sve do zapadnih granica Kine, te duž sjeverne Afrike, odakle su prešli na teritorije Španije i južnog dijela Francuske.

na čijim se prostorima arapski suočio s mnogim drugim jezicima, kao što su aramejski, sirska, hebrejski, perzijski, koptski, berberski, grčki, latinski itd. Iako je kao jezik osvajača i svete Knjige koju je prigrlio veliki dio domicilnog stanovništva većinu zatečenih jezika nadvladao i potisnuo, arapski je, shodno zakonima interakcije, i sam pretrpio određene utjecaje koji su se ogledali u njegovoj pogrešnoj upotrebi (*lahn*). Prema tome, pogrešna upotreba arapskog jezika pojavila se jako rano, još u doba Allahova Poslanika, s. a. v. s., i vladavine pravovjernih halifa. Međutim, u tom periodu još uvijek nije predstavljala veliku opasnost, jer je uglavnom bila ograničena na štíćenike (*mawālī*) koji su bili primili islam i počeli učiti arapski jezik. Tek u periodu vladavine emevijske i abasijske dinastije, kad se islamska država protezala od Arapsko-perzijskog zaljeva do Atlantskog okeana i kad su se pod okriljem islama našli mnogi narodi i pripadnici različitih stranih jezika, od kojih su se neki, posebno u periodu vladavine abasijske dinastije, počeli uključivati u vlast i rukovođenje, pogrešna upotreba počela se širiti i nalaziti mjesta u izvornim arapskim porodicama koje su uveliko iskvarile svoj jezik. Stanje je postajalo sve teže, a počelo je zahvatati ne samo "obične" ljude već i obrazovane, štaviše, najrječitije govornike. Nadalje, pogrešna upotreba nije bila zastupljena samo u različitim svakodnevnim govornim situacijama, već se počela unositi i u postupanju s jezikom Kur'ana tako da je postala težak i ozbiljan problem, naročito onda kada su i obrazovani i rječiti ljudi počeli grijешiti u čitanju Kur'ana.

U vezi s tim, prenosi se da je Allahov Poslanik, s. a. v. s., jedne prilike čuo kako neki čovjek grijेशi u govoru⁵ pa je rekao ashabima: "Uputite svoga brata, jer je zalutao."⁶ Prenosi se i da je jedan namjesnik 'Umaru, r. a. (Omeru), poslao pismo u kojem su bile načinjene neke pogreške, pa mu je 'Umar, r. a., napisao da zbog toga izbičuje svoga pisara.⁷

Nadalje, iako je Al-Ašma'ī (El-Esmai) jedne prilike kazao da Al-Ša'bī (Eš-Šabi), 'Abdulmalik ibn Marwān (Mervan), Al-Ḥaġġāġ ibn Yūsuf (El-Hadždzadž ibn Jusuf) i Ibn al-Qirriyya (Ibnul-Kirrija) nisu grijेशili u govoru, ni u zbilji ni u šali, te da je Al-Ḥaġġāġ ibn Yūsuf bio najrječitiji među njima, postoje predaje u kojima stoji da je Al-Ḥaġġāġ

⁵ U nekim verzijama ove predaje stoji da je dotična osoba grijेशila u učenju Kur'ana.

⁶ Šawqī Dayf, *Al-Madāris al-naḥwiyya*, Četvrto izdanje, Dār al-ma'ārif, Kairo, 1979, str. 11.

⁷ Op. cit.

ibn Yūsuf griješio u čitanju Kur'ana. Tako Al-Ḥasan al-Baṣrī (El-Hasan el Basri) prenosi da je kur'anski ajet: *Innā min al-muğrimīna muntaqimūna* (Al-Sağda, 22), Al-Ḥağğāğ ibn Yūsuf čitao: *Inna min al-muğrimūna muntaqimūna*.⁸

Za Al-Ḥağğāğā ibn Yūsufa također se prenosi da je jedne prilike, kad je *lahn* već postao javni problem, upitao Yaḥyāa ibn Ya'mara (Jahju ibn Ja'mara) o tome da li griješi u govoru pa mu je upitani otvoreno rekao da kur'anski ajet: *Qul in kāna ābā'ukum wa abnā'ukum... aḥabba...* (Al-Tawba, 24) pogrešno uči na sljedeći način: *Qul in kāna ābā'ukum wa abnā'ukum ... aḥabbu ...*⁹

'Abdullāh ibn Salma al-Afṭas (Abdullah ibn Selma el-Eftas) prenosi da je jedne prilike na Arefatu čuo kako je Abū Ğa'far (Ebu Džafer), u sklopu hutbe, kur'anski ajet: *Fa man ta'ağğala fī yawmayni fa lā iṭma 'alayhi wa man ta'ahhara fa lā iṭma 'alayhi li man ittaqā* (Al-Baqara, 203) pogrešno proučio kako slijedi: *Fa man ta'ağğala fī yawmayni fa lā ṭamma 'alayhi wa man ta'ahhara fa lā ṭamma 'alayhi li man ittaqā*.¹⁰

I Al-Ḥasan al-Baṣrī, iako su ga neki, uz Al-Ḥağğāğā ibn Yūsufa, smatrali najrječitijim, griješio je u čitanju Kur'ana. Tako Al-Ġāḥiẓ (El-Džahiz) prenosi da je Al-Ḥasan al-Baṣrī kur'anske ajete: *Ṣād, wa al-Qur'āni...* (Ṣād, 1) i *Wa mā tanazzalat bihī al-šayātīnu...* (Al-Šu'arā', 210) pogrešno čitao na sljedeći način: *Ṣād, wa al-Qur'ānu ...* i *Wa mā tanazzalat bihī al-šayātīnu ...*¹¹

U jednoj predaji, na osnovu koje neki utemeljivanje gramatike arapskog jezika pripisuju halifi 'Umaru, r. a., stoji da je jedne prilike u Medinu došao neki beduin, tražeći da ga neko pouči čitanju Allahove, dž. š., Objave pa ga je neko poučavao čitanju poglavlja *Al-Tawba* sve dok mu dio tog poglavlja: *Inna al-Lāha barī'un min al-mušrikīna wa rasūluhū* (Allah i Njegov Poslanik se odriču mnogobožaca, Al-Tawba, 3) nije proučio na sljedeći način: *Inna al-Lāha barī'un min al-mušrikīna wa rasūlihī* (Allah se odriče mnogobožaca i Svoga Poslanika). Tad je beduin rekao: "Zar se Allah odrekao Svoga Poslanika?! Ako ga se Allah odrekao, odričem ga se i ja." Kad je za to saznao 'Umar, r. a., pozvao je beduina

⁸ 'Abdul'āl Sālīm Mukrim, *Al-Luğā al-'arabiyya fī riḥāb al-Qur'ān al-Karīm*, Prvo izdanje, 'Ālam al-kutub, Rijad, 1995, str. 88.

⁹ Šawqī Ḍayf, op. cit., str. 11–12.

¹⁰ 'Abdul'āl Sālīm Mukrim, op. cit.

¹¹ Op. cit., str. 89.

i upitao ga u vezi s tim, a on je odgovorio: “Ja ne znam Kur’an pa sam došao u Medinu da me neko pouči njegovom čitanju. Taj i taj me je poučavao čitanju poglavlja *Al-Tawba* pa je dio tog poglavlja proučio na sljedeći način: *Inna al-Lāha barī’un min al-mušrikīna wa rasūlihī* (“Allah se odriče mnogobožaca i Svoga Poslanika”). Na to sam kazao: ‘Zar se Allah odrekao Svoga Poslanika?! Ako ga je se odrekao Allah, odričem ga se i ja.’” Tad je ‘Umar, r. a., rekao: “Taj ajet ne glasi tako.” Beduin je upitao: “Kako onda glasi?” Kad mu je rečeno da glasi: *Inna al-Lāha barī’un min al-mušrikīna wa rasūluhū* (“Allah i Njegov Poslanik odriču se mnogobožaca”), uzvratio je: “I ja se, tako mi Allaha, odričem onih kojih se odriču Allah i Njegov Poslanik.” Kako u predaji stoji, tad je ‘Umar, r. a., naredio da Kur’anu poučavaju samo oni koji znaju jezik, a Abū al-Aswada al-Du’alija (Ebul-Esveda ed-Dualija) je zadužio da ustanovi gramatiku arapskog jezika.¹²

Takvi i njima slični slučajevi bili su znak za uzbunu te su pokrenuli aktivnosti oko zaštite jezika Kur’ana i sprečavanja njegova pogrešnog čitanja, što je, u konačnom ishodu, dovelo i do kodificiranja arapskog jezika i utemeljivanja odgovarajućih jezikoslovnih disciplina: ortografije, leksikografije i gramatike. “U uvjetima intenzivnog miješanja s drugim zajednicama, očuvanje jezika Kur’ana nametnulo se kao prioritetan zadatak nauke. Naravno, to se najuspješnije moglo ostvariti putem normiranja i stabiliziranja značenja njegovih tekstova, a u tome su principi gramatike, sasvim razumljivo, našli svoju široku primjenu.”¹³

Slično svim živim bićima, jezici se rađaju i umiru, međusobno se sukobljavaju i uzajamno suzbijaju, i na tom putu doživljavaju manje

¹² Ibn al-Anbārī, *Nuzha al-albā’ fi ṭabaqāt al-uḍebā’*, Taḥqīq: Ibrāhīm al-Sāmarā’ī, Treće izdanje, Maktaba al-manār, Al-Zerqā’, 1985, str. 19–20. Neki tvrde da se ‘Umar, r. a., pogrešno dovodi u vezu s ovom predajom, pozivajući se na činjenicu da on u islamskom periodu nije boravio u Iraku te da zbog toga nije mogao utjecati na Abū al-Aswada al-Du’alija i ustanovljavanje gramatike arapskog jezika. Međutim, ovaj prigovor nije dovoljno uvjerljiv ako se ima u vidu to da je ‘Umar, r. a., u tom smislu mogao utjecati na Abū al-Aswada al-Du’alija preko posrednika ili tokom njegova boravka u Medini prije nego što je odselio u Basru, tim prije što neki autori tvrde da je ‘Umar, r. a., bio jedan od onih koji su ga poučavali sunnetu Allahova Poslanika, s. a. v. s. Osim ‘Umara, r. a., u vezu s ovom predajom dovodi se i ‘Alī, r. a. (Alija), što se čini uvjerljivijim s obzirom na period u kojem su živjeli spomenuti akteri te činjenicu da je ‘Alī, r. a., za razliku od ‘Umara, r. a., boravio u Iraku i imao priliku susretati se s Abū al-Aswadom al-Du’alijem.

¹³ Mehmed Kico, op. cit., str. 86.

ili veće promjene te prolaze kroz različite faze i forme koje se nakon dužeg vremenskog perioda mogu uveliko razlikovati od onih na početku njihova puta. Prema rezultatima sociolingvističkih istraživanja, jezici su jedno od obilježja društvenih zajednica na kojima se najdirektnije odražavaju zbivanja u zajednicama, vezana za njihovo jačanje ili slabljenje, ujedinjavanje ili razjedinjavanje, napredovanje i progres, ili zaostajanje i stagniranje. Drugim riječima rečeno, stanje jezika odslikava stanje društva u kojem je taj jezik aktuelan. Otuda, nije teško zaključiti da su jezici zatvorenih društava manje podložni promjenama i utjecajima drugih jezika i zajednica, što je u dobroj mjeri odlikovalo i arapski jezik predislamskog doba. S druge strane, jezici se u otvorenim društvima brže mijenjaju pa je bilo za očekivanje da će se i arapski jezik nakon širenja arapsko-islamskog carstva početi intenzivno mijenjati, što bi se i desilo da zbog očuvanja jezika posljednje Božije Objave nisu pokrenute aktivnosti na njegovu standardiziranju.

Prema tome, bez tog vjerskog faktora, odnosno nastojanja da se kroz standardiziranje arapskog jezika obezbijede preduvjeti za ispravno čitanje i razumijevanje kur'anskog teksta, odstupanje od korektnoga u svakodnevnoj upotrebi arapskog jezika u kontekstu širenja arapsko-islamskog carstva i ostvarivanja intenzivnijeg kontakta s baštinicima drugih jezika bilo bi samo prirodan slijed dešavanja u "razvijanju" arapskog jezika i ne bi privuklo onoliku pažnju koliku je privuklo kad se počelo unositi u postupanju s Kur'anom.

Drugi povodi standardiziranja arapskog jezika

Pored motiva vjerske naravi, iza kodificiranja arapskog jezika i utemeljivanja odgovarajućih lingvističkih disciplina stoje i neki drugi razlozi, kao što je npr. arapski jezički fanatizam. Naime, poznato je da su se Arapi jako ponosili svojim jezikom, a to ih je u novonastalim okolnostima dovelo u situaciju da se zbog miješanja s govornicima drugih jezika zabrinu za njegovu ispravnost i opstanak pa su osjetili potrebu da ga zabilježe i sistematiziraju. U vezu s tim mogla bi se dovesti i konstatacija Dalibora Brozovića prema kojoj "dok su narodi nepismeni, prilično je svejedno u kojem su jeziku nepismeni... Ali kad čvrsto stanu na put na kojem naprosto neće moći biti nepismeni, onda više nipošto nije svejedno u kojem će se jeziku opismeniti."¹⁴

¹⁴ Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970, str. 164.

Nadalje, standardiziranje jezika prvenstveno podrazumijeva uzdizanje iznad dijalekatskih različitosti i obezbjeđivanje nesmetanog komuniciranja na širem području, ali se njime doprinosi i integriranju govornika datog jezika u jednu zajednicu. Brojne studije ističu utjecaj zajedničkog jezika na jačanje nacionalnog identiteta i osjećanja različitosti u odnosu na pripadnike nekog drugog jezika. Baveći se proučavanjem utjecaja jezika na nacionalna osjećanja u Evropi, neki analitičari ukazali su npr. na čvrstu vezu između jezičke raznolikosti u Evropi krajem XIX i početkom XX st. i povećanja broja nezavisnih država u istom periodu. "Ibrahim Anis, slično brojnim evropskim lingvistima, stoji na stanovištu da je u novim evropskim nacijama 19. i 20. stoljeća jezik glavni činilac stvaranja nacionalne svijesti. Po njemu su se Osmanska imperija i Austro-ugarska monarhija raspale upravo zbog različitosti jezika; od Osmanske imperije su se odvojile sve one zemlje koje govore neturskim, a od Austro-ugarske sve zemlje koje govore nenjemačkim jezicima."¹⁵

U vezi sa značajem jezičkog jedinstva kao pretpostavke nacionalnom jedinstvu, posebno isticanim tokom formiranja evropskih nacionalnih zajednica, uvjerljiv je savjet jednog monaha izrečen tokom francuske buržoaske revolucije: "Prepuštanje vlasti osobama koje ne znaju nacionalni jezik vodi u razne opasnosti. Revolucija se mora energično uhvatiti ukoštac s tim problemom, vodeći odlučnu bitku protiv lokalnih narječja, i omogućiti prodor francuskog književnog jezika do svih građana."¹⁶

Sličan cilj ima i jedna od direktiva *Proglasa Savjeta Francuske buržoaske revolucije* koja glasi: "Građani, neka svaki od vas uzme učešće u svetom razračunavanju s narječjima u svim dijelovima Francuske, jer su oni preživjeli ostaci feudalizma i nacionalnih podjela."¹⁷

Nema nikakve sumnje da je jezik, pored vjere, najjača duhovna veza među ljudima. Kad se ljudi međusobno sporazumijevaju na jednom

¹⁵ Prema: Mesud Hafizović, *Lingvističko djelo Ibrahima Enisa*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 1994, str. 142. Odnos jezika i nacije Ranko Bugarski posmatra u tri ravni: ideološkoj, na kojoj su oni povezani, jer se jezička pitanja često politiziraju; historijskoj, na kojoj su djelimično povezani, jer su mnoge nacije izrasle zajedno sa svojim jezicima; teorijskoj, na kojoj nisu povezani, jer u definiciju jednog jezika ne ulazi zahtjev da se njime može služiti samo jedna nacija, niti u definiciju nacije ulazi odredba da se ona može služiti samo jednim jezikom (*Jezik i nacionalni odnosi*, Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, br. 5–6, Sarajevo, 1984, str. 23–27).

¹⁶ Mehmed Kico, op. cit., str. 77.

¹⁷ Op. cit., str. 250.

jeziku, razmišljanje im biva blisko te se među njima formira osjećanje međusobne naklonosti koje rijetko nalazimo među onima koji govore različitim jezicima, a upravo je to značajan agens udruživanja ljudi u jednu zajednicu. U vezi s tim, Ibrahim Anis ističe da je arapska nacija prije islama stvorena na osnovu zajedničkog jezika koji je objedinio svijest Arapa o vlastitom identitetu i različitosti u odnosu na druge narode: Perzijance, Rimljane i Grke.¹⁸

U novim okolnostima, okolnostima brzog širenja arapskoislamskog carstva i uspostavljanja kontakta s drugim zajednicama i govornicima stranih jezika, Arapi su se pobojali za svoj jezik kao faktor njihova nacionalnog identiteta, jedinstva i posebnosti. Zato su neke muslimanske vođe i vojskovođe, kao, npr., ‘Umar, r. a., s ciljem da u novoosvojenim područjima Arape i arapski jezik sačuvaju od gubljenja u daleko većem broju pripadnika pokorenih naroda, zabranjivali muslimanskim vojnicima da na tim prostorima dolaze u posjed nekretnina ili da ih prihvataju kao svoj novi dom. Držali su ih daleko od velikih gradova, u vojnim taborima i šatorskim naseljima, iz kojih su se, nakon nekoliko decenija, formirali veliki muslimanski gradovi, kao što su Basra, Kufa, Fustat (Kairo) itd. Međutim, nije bilo moguće da se ta granica razdvajanja zauvijek održi, jer su im iz reda domicilnog stanovništva bili potrebni oni koji su im pružali različite vrste usluga, pri čemu je do izražaja dolazio problem sporazumijevanja. Taj problem nije bio nimalo bezazlen s obzirom na to da je po arapski jezik štetno a neizbježno rješenje bio *jezik sporazumijevanja* koji bi se mogao usporediti s *pidgin-english* jezikom¹⁹ ili bilo kojim drugim “vještačkim” jezikom. Takav jezik služio se najlakšim sredstvima izražavanja, pojednostavljujući fonetske sadržaje²⁰ i mijenjajući morfološke oblike i konstrukcije rečenica, kao i značenja riječi i izraza. Nadalje, ignorirao je fleksijske nastavke i gramatičke rodove, a pridržavao se jedino neznatnog zbira jezičkih pravila i normi koje su definirale odnose među riječima u rečeničnim konstrukcijama. Na to

¹⁸ Ibrāhīm Anīs, *Al-Luġa bayna al-qawmiyya wa al-‘ālamīyya*, Dār al-ma‘ārif, Kairo, 1970, str. 175–176.

¹⁹ *Pidgin* ili *kreolski* naziv jeste za jezike “koji su nastali ukrštanjem sasvim nesrodnih lingvističkih struktura... na bazi engleskog ali sa specifičnim tipološkim odlikama prvobitnog urođeničkog jezika.” (Milka Ivić, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana, 1975, str. 51).

²⁰ Nearapi su u govoru neke glasove arapskog jezika mijenjali drugim, njima lakšim glasovima, tako da su, na osnovu glasova koje upotrebljavaju, Arapi znali da li, npr., razgovaraju s Perzijancem ili Nabatejcem.

slikovito ukazuje predaja u kojoj stoji da je jedan horasanski trgovac prodao muslimanskoj vojsci neke loše jahalice, pa mu je Al-Ḥaḡḡāḡ ibn Yūsuf postavio pitanje u vezi s tim, a on je odgovorio: *Šarikānunā fi Hēwāzihā wa šarikānunā fi Madāyinihā wa kamā taḡī takūnu*. Al-Ḥaḡḡāḡ ibn Yūsuf mu je na to kazao: “Šta to govoriš, teško tebi?!”. Neko od prisutnih, koji je bio navikao na takve greške u govoru,²¹ kazao je Al-Ḥaḡḡāḡu ibn Yūsufu da trgovac, zapravo, želi reći sljedeće: *Šurakā’unā bi al-Ahvāz wa al-Madā’in yab’atūna ilayna bi hādihī al-dawābb fa naḡnu nabī’uhā ‘alā wuḡūhihā* (“Ove jahalice iz Ahvaza i Medaina šalju nam naši partneri, a mi ih prodajemo takve kakve su”).²²

I to će, naravno, biti jedan od povoda, označit ćemo ga kao nacionalni, naučnog interesiranja za arapski jezik, koji će, u konačnici, zajedno s drugim faktorima, dovesti do bilježenja i očuvanja tadašnje forme arapskog jezika.

Povod standardiziranju arapskog jezika dala su i nastojanja pokorenih naroda koji su bili primili islam da nauče arapski jezik, što je otvorilo potrebu za onima koji će im bilježeći arapski jezik i formulirajući njegova pravila olakšati taj posao. Štaviše, i sami su se uključili u taj proces tako da historija bilježi cijeli niz aktera nearapa koji su dali doprinos utemeljivanju i razvoju pojedinih lingvističkih disciplina.

Kao nasljednici velike i napredne civilizacije te baštinici bogate znanstvene tradicije Perzijanci su se nakon primanja islama vrlo brzo uključili u zbivanja na arapskoj kulturno-civilizacijskoj sceni. Sjetimo se samo da najveće zasluge u arapskoj gramatici pripadaju Perzijancu Sībawayhu, čije djelo *Al-Kitāb* predstavlja najautoritativnije djelo iz oblasti arapske gramatike. Ne tako prestižno kao Sībawayhovo, ali u svakom slučaju prilično značajno, jeste i djelo još jednog Perzijanca, Abū Qāsima Maḡmūda al-Zamaḡšarija, pod naslovom *Al-Mufaṣṣal*, koji je i autor prvog arapskog alfabetski organiziranog rječnika prema prvom korijenskom suglasniku, *Asās al-balāḡa*. Inače, perzijski autori dali su nemjerljiv doprinos i u oblasti arapske leksikografije. Motive

²¹ Gramatičari su prilikom sabiranja jezičke građe i kodificiranja jezika izbjegavali one koji su bili u stanju razumjeti takve i njima slične pojedince i konstrukcije, zato što se to moglo shvatiti kao dokaz da su ti ljudi već dugo u okruženju u kojem se kvari jezik i narušava jasno izražavanje (‘Abdul’āl Sālīm Mukrim, op. cit., str. 130.).

²² Johann Fück, *Al-‘Arabiyya – Dirāsāt fi al-luḡāt wa al-lahaḡāt wa al-asālīb*, s njemačkog na arapski preveo: ‘Abdulḡalīm al-Naḡḡār, Drugo izdanje, Al-Dār al-miṣriyya al-su’ūdiyya li al-ṭibā’a wa al-našr wa al-tawzī’, Kairo, 2006, str. 39–40.

i povode njihova bavljenja arapskom lingvističkom naukom i njenim disciplinama mogli bismo tražiti u nastojanju da se pokažu ravnim Arapima, koji su se smatrali superiornijim od ostalih muslimanskih naroda, što bi se moglo označiti kao politički faktor, ili, pak, u njihovoj želji da se u potpunosti upoznaju s jezikom Objave i vjere čijim su sljedbenicima postali. Zapravo bi se spomenuti motivi i povodi mogli kriti u objema ponuđenim konstatacijama.

Kao razlog kodificiranja arapskog jezika i ustanovljavanja odgovarajućih jezikoslovnih disciplina, naprijed navedenom mogli bismo pridružiti i razvoj arapske misli te svijest ljudi o potrebi za bilježenjem arapskog jezika u znanstvene svrhe. Valjalo je kroz lingvistiku i njene discipline obezbijediti preduvjete jezičke naravi za nesmetano praćenje, usvajanje i unapređivanje saznanja i dostignuća drugih znanosti razvijanih unutar zajednice i van nje. Naime, kad god ljudska misao zabilježi iskorake naprijed, pojave se pojmovi koji traže da se jezički materijaliziraju i definiraju. Na taj način, jezik biva leksički obogaćen te bilježi progres i razvoj. S druge strane, nemoguće je da se ljudska misao kreće ka napretku i progresu ukoliko je ne prati i razvoj jezika, ili, u najmanju ruku, u tom slučaju biva primjetno njeno usporeno kretanje ka boljem i savršenijem.

Taj povod standardiziranja arapskog jezika mogli bismo okarakterizirati kao znanstveni. Međutim, s obzirom na to da su u periodu utemeljivanja arapske lingvistike razvijane uglavnom temeljne vjerske discipline, kao što su one koje tretiraju različita kur'anska čitanja, hermeneutiku Kur'ana, vjersko pravo itd., takve povode zapravo bismo mogli svrstati u one vjerske naravi.

Za neposredne aktere standardiziranja arapskog jezika vežu se i neki motivi lične prirode. U vezi s tim, spomenut ćemo Abū al-Aswada al-Du'alija za kojeg neki hroničari tvrde da je bilježenju arapskog jezika pristupio nakon jednog razgovora sa svojom kćerkom. Naime, ona je tom prilikom kazala: *Mā aḥsanu al-samā'i*, što u prijevodu znači: "Šta je na nebu najljepše?" Abū al-Aswad al-Du'alī joj je odgovorio: "Zvijezde." Onda mu je ona rekla da nije htjela postaviti pitanje, već izraziti divljenje. On joj je na to kazao da je u tom slučaju trebala reći: *Mā aḥsana al-samā'a*, što u prijevodu znači: "Kako je nebo lijepo!"²³ U jednoj drugoj predaji stoji da se zbog tog slučaja s kćerkom Abū al-Aswad al-Du'alī

²³ Ibn al-Anbārī, op. cit., str. 21.

požalio ‘Alīju, r. a., koji mu je nakon toga povjerio neka načela arapske gramatike rekavši: *Unḥu haḍa al-naḥw...*, što u prijevodu znači: “Ovim se rukovodi.” Prenosi se da je zbog toga gramatika arapskog jezika nazvana terminom *naḥw*.²⁴

Zaključak

Često se mogu čuti tvrdnje, naročito od strane orijentalista, prema kojima je početni impuls dala i presudan utjecaj na razvoj arapske lingvističke nauke i njenih disciplina imala neka od ranije razvijenih lingvističkih tradicija, kao što su indijska, grčko-helenska, perzijska, aramejska i kineska, koje su, davno prije Arapa, veliku pažnju posvećivale jeziku, a lingvistiku njegovale u sklopu svekolikog učenja filozofije. Tako, orijentalist Enno Littman tvrdi da su tu znanost Arapi preuzeli od Grka, dok Alfred von Krämer smatra da nema nikakve osnove predaja prema kojoj je grijehenje u jeziku (*laḥn*) osnovni motiv ustanovljavanja arapske lingvistike. Prema njegovu mišljenju, za arapsku lingvistiku zaslužni su stranci, na prvom mjestu Aramejci i Perzijanci, koje je na to podstakla potreba da nauče pisati arapskim pismom i čitati na arapskom jeziku, a posebno oni koji su se željeli posvetiti nauci i izučavanju.

Pošto su Arapi neposredan dodir s njima ostvarili tokom osvajanja područja na kojima su se upotrebljavali njihovi jezici, ta okolnost može se formalno uzeti kao podrška takvim tvrdnjama. Međutim, kad se od nosilaca takvih tvrdnji očekuje da ih argumentiraju, jedino što u korist svojih stavova nude jeste hronološki slijed pojavljivanja tradicija. Nadalje, neosnovanost i proizvoljnost takvih tvrdnji dokazuje i činjenica da se kroz njih utjecaj na konstituiranje arapske lingvističke nauke pripisuje lingvističkim tradicijama koje su međusobno u tolikoj mjeri

²⁴ Šawqī Dayf, op. cit., str. 15. Neki, pak, kažu da je Al-Du’alī jedne prilike čuo nekoga kako kur’anski ajet: *Inna al-Lāha barī’un min al-mušrikīna wa rasūluhū* (Al-Tawba, 3) pogrešno uči na način: *Inna al-Lāha barī’un min al-mušrikīna wa rasūlihī*, što ga je podstaklo da od ondašnjeg namjesnika Basre, Ziyāda ibn Abīhi (Zijada ibn Abihija), odnosno, prema drugim predajama, od njegova sina i nasljednika na tom položaju, ‘Ubaydullāha (Ubejdullaha), zatraži dozvolu da “zabilježi” arapski jezik. Prema drugoj predaji, Abū al-Aswad al-Du’alī došao je kod Ziyāda ibn Abīhi i rekao mu: “Arapci su se pomiješali sa strancima i jezik im se promijenio. Dozvoli mi da im zabilježim ono prema čemu će se ravnati u svome govoru.” U trećoj predaji stoji da je neki čovjek pogriješio u govoru pred Ziyādom ibn Abīhi, odnosno njegovim sinom ‘Ubaydullāhom, te da je on, zbog toga, zatražio od Abū al-Aswada al-Du’alija da zabilježi arapski jezik (op. cit.).

različite da je jedan fenomen u arapskoj jezikoslovnoj znanosti i njenim disciplinama nemoguće dovesti u vezu sa svakom od njih.

Da je inicijalni impuls razvoju arapske lingvističke nauke pogrešno pripisivati drugim lingvističkim tradicijama, dokaz je i činjenica da su u početku, s ciljem da se očuva ispravno čitanje Kur'ana i olakša njegovo razumijevanje, jezička pitanja najčešće razmatrali učaci Kur'ana. Abū 'Amr ibn al-'Alā', jedan od utemeljitelja Basranske gramatičarske škole, bio je, npr., autoritet i u *čitanjima* Kur'ana i u filologiji. Isti je slučaj i s Al-Taqafijem, ili predstavnikom Kufske gramatičarske škole, Al-Kisā'ijem.

Prema tome, iako su neki istraživači pokušali osporiti izvornost arapske lingvističke nauke i dati joj neke od naprijed spomenutih predznaka, za takav stav nema jasnih dokaza. Većina filologa, posebno arapskih, vjeruje da je arapska lingvistika autentična, čemu u prilog govori i činjenica da su se djela koja je oplodila grčka civilizacija, čijoj se lingvističkoj misli najčešće pripisuje presudna uloga u konstituiranju arapske lingvistike, počela prevoditi na arapski jezik u 9. stoljeću po rođenju Isaa, a. s., odnosno tek nakon što su arapska lingvistička nauka i njene discipline porimile svoje autentične obrise i dimenzije ■

Occasions of standardization of Arabic language

Amrudin Hajrić

Summary

The mixing of Arab tribes among themselves and with speakers of other languages during the expansion of Arab-Islamic empire brought about a gap between the classical Arabic, namely, the language of the Qur'an on the one hand, and the spoken Arabic language, as well as a mistaken reading of the Qur'an and understanding of its messages, both on part of those who had just embraced Islam trying to learn Arabic and the original speakers of the language. It was one of the most important motives that prompted Islamic scholars to start thinking about the standardization of the Arabic language. Therefore, in order to protect the language of the Qur'an from the mistaken reading and to enable Muslims to "socialise" with the Qur'an in its original form, there was a need to initiate linguistic

disciplines whose role was to clearly distinguish between correct and incorrect forms in the language.

Key words: language, standardization, motives, occasions ■

Literatura

- Anīs, Ibrāhīm; *Al-Luġa bayna al-qawmiyya wa al-‘ālamīyya*, Dār al-ma‘ārif, Kairo, 1970.
- Brozović, Dalibor; *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
- Bugarski, Ranko; *Jezik i nacionalni odnosi*, Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa, br. 5-6., Sarajevo, 1984.
- Ɖayf, Šawqī; *Al-Madāris al-naḥwiyya*, Četvrto izdanje, Dār al-ma‘ārif, Kairo, 1979.
- Fück, Johann; *Al-‘Arabiyya – Dirāsāt fi al-luġāt wa al-lahaġāt wa al-asālib*, s njemačkog na arapski preveo: ‘Abdulḥalīm al-Naġġār, Drugo izdanje, Al-Dār al-miṣriyya al-su‘ūdiyya li al-ṭibā’a wa al-našr wa al-tawzī’, Kairo, 2006.
- Hafizović, Mesud; *Lingvističko djelo Ibrahima Enisa*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo 1994.
- Ibn al-Anbārī, *Nuzha al-albā’ fi ṭabaqāt al-udebā’*, Taḥqīq: Ibrāhīm al-Sāmarā’ī, Treće izdanje, Maktaba al-manār, Al-Zerqā’, 1985.
- Ivić, Milka; *Pravci u lingvistici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1975.
- Kico, Mehmed; *Arapaska jezikoslovna znanost*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2003.
- Mukrim, ‘Abdul‘āl Sālim; *Al-Luġa al-‘arabiyya fi riḥāb al-Qur‘ān al-Karīm*, Prvo izdanje, ‘Ālam al-kutub, Rijad, 1995.
- Mukrim, ‘Abdul‘āl Sālim; *Al-Qur‘ān al-Karīm wa aṭaruhū fi al-dirāsāt al-naḥwiyya*, Dār al-ma‘ārif, Kairo, 1965.
- Zarzūr, ‘Adnān Muḥammad; *Madḥal ilā al-Qur‘ān wa al-ḥadīṭ*, Prvo izdanje, Al-Maktab al-islāmī, Bejrut, 1999.